

*Tidskrift för
politisk filosofi*

Nº 3 2023 — årgång 27

Bokförlaget *Thales*

↓ Recension

ÅSA BURMAN: *Nonideal Social Ontology: The Power View*
Oxford: Oxford University Press, 2023.

Ideal och icke-ideal social ontologi

ÅSA BURMAN BÖRJAR sin bok med två citat. Det ena är från John Searle och beskriver en scen där han sitter på ett parisiskt kafé och beställer en öl som han sedan betalar för med några slantar. Det andra kommer från Ásta (2018), som ber läsaren föreställa sig följande scenario: du är en kodare i San Francisco och kommer till kontoret där du är en av killarna. Efter jobbet hänger du med några arbetskamrater till en bar, där ett heteronormativt klimat råder. Där är du varken kille eller tjej, utan »en annan». Du går sedan uppför gatan till en annan bar där du är butch och förväntas betala för femme-flatornas konsumtion. Citaten illustrerar kontrasten mellan två olika metoder inom social ontologi, så radikalt skiljaktiga att de kan sägas motsvara två skilda världar. Den ena, paradigmatiska, metoden/världen handlar om ett jämlikt samhälle där det råder konsensus om vilka positioner – antingen dessa är formella eller informella – invånarna har och där de maktförhållanden som finns mellan människor är uppenbara för alla. Syftet är att genom en allmängiltig teori om vad sociala fenomen är för något formulera grundläggande samhällsprinciper. Därför måste skillnader som handlar om kön, ras, sexualitet eller materiella förhållanden, eller i allmänhet »the messiness of everyday life» (s. 2), abstraheras bort, eftersom analysen börjar med de enklaste fallen. Den här metoden eller »världen» kan kallas ideal social ontologi.

Ástas historia, som inleder boken, illustrerar i stället den icke-idea-

la sociala ontologin, och som vi förstår av titeln förespråkar Burmans bok detta alternativ. Den här »världen» kännetecknas – precis som den värld vi lever i – av orättvisor och konflikter på en rad olika nivåer, där sociala roller och förtryck inte alltid är uppenbara för invånarna. Här finns formella sociala positioner som presidenter, professorer, medborgare och annat, informella positioner som vänskapsrelationer, men också en rad sociala bestämningar som på olika sätt griper in i varandra och därmed inte kan betraktas som helt fasta. Dessa bestämningar är, som Burman skriver, »av avgörande betydelse för samhällsorganisationen och människors livsmöjligheter» (s. 2).¹ Filosofer från den icke-ideala världen är inte bara intresserade av att ge en korrekt ontologisk beskrivning av den, utan vill också bidra med verktyg för att förändra den till det bättre. Till det ändamålet tar de sin utgångspunkt i just den röriga, orena, materiella vardagsverkligheten med dess svåra och komplicerade fall, snarare än en abstrakt, idealiserad version av den. Det innebär att teorierna ofta handlar om mer specifika sociala fenomen, som kön eller ras, även om det också finns exempel på mer allmänt syftande teorier.

Samtida social ontologi kännetecknas, menar Burman, av en betydande klyfta mellan dessa två världar och syftet med boken är att överbrygga den. För även om det ser ut som om vi lever i den icke-ideala världen menar hon att vi faktiskt också i vissa avseenden lever i den förra (»we actually live in both worlds», s. 3). Av det skälet måste vi ta hänsyn till båda om våra teorier ska ge en korrekt beskrivning av den sociala verkligheten. För att bygga den bron använder Burman idén om »social makt» som grundpelare i sin teori, eftersom, som hon skriver, »nästan alla relevanta sociala fenomen handlar om olika slag av social makt» (s. 3). Samtidigt har maktförhållanden inte analyserats tillräckligt inom den sociala ontologin, varför Burman kallar sin teori »The Power View». Dessutom fokuserar hon i högre grad än tidigare teorier på den sociala kategorin klass och hur den samverkar med kön.

I introduktionen sammanfattar Burman bokens syften: 1) Den ska visa att den samtida sociala ontologins centrala frågeställningar och de motsättningar som finns mellan olika positioner kan karaktäriseras som en schism, »a clash», mellan de två världar som beskrivits ovan. 2) Den ska demonstrera att den ideala sociala ontologins »standardmodell» måste överges till förmån för en icke-ideal social ontologi.

3) Den erbjuder just en sådan icke-ideal teori där social makt är ett nyckelbegrepp och där kategorin klass spelar en avgörande roll, på ett sätt den inte gjort i tidigare modeller. Social makt innebär här mer än deontisk makt, ett begrepp som härrör från John Searle och innebär makt i form av rättigheter, förpliktelser, skyldigheter, o.s.v.

Burmans centrala tes är att ett »paradigmskifte» är på gång, från ideal till icke-ideal social ontologi, och bör fullföljas (s. 5). I den övergången ska den icke-ideala teorin precis som den ideala sträva efter att formulera en allmängiltig teori om den sociala och institutionella verkligheten, som dessutom kan utgöra en grund för samhällsvetenskaperna, men med utgångspunkt i den ojämlika, konfliktfyllda verklighet där sociala positioner och maktförhållanden ofta inte är synliga.

Boken består av två delar, förutom Introduktionen. Den första delen, »Critique: Ideal Social Ontology», ger i två kapitel en karaktäristik respektive kritik av den ideala sociala ontologins standardmodell med utgångspunkt i tre centrala teorier. Utöver att visa på behovet av ett fullständigt paradigmskifte till icke-ideal teori, är avsikten att ge en systematisk översikt över ett forskningsfält som är livaktigt men också fragmenterat i den bemärkelsen att det är kontroversiellt vad som ska utgöra själva grunden för fältet, vilken metod som ska användas och vilket teorins syfte är. Den andra delen, »Reconstruction: Nonideal Social Ontology» utför i fyra kapitel en positiv »rekonstruktion» av den icke-ideala sociala ontologin, genom att först redogöra för några representativa teorier, sedan visa vad som kännetecknar dem och hur de förhåller sig till den ideala sociala ontologin. Slutligen presenterar Burman i de två sista kapitlen sitt eget positiva förslag till icke-ideal teori med utgångspunkt i ett pluralistiskt maktbegrepp.

Standardmodellen: en ideal social ontologi

FÖRSTA KAPITLET REDOGÖR för den ideala sociala ontologins »standardmodell», här representerad av Margaret Gilberts, John Searles och Raimo Tuomelas arbeten. I standardmodellen finns till att börja med tre ingredienser: reflexivitet, performativitet och kollektiv intentionalitet. *Reflexivitet* innebär att sociala fenomen utgörs av trosföreställningar (*beliefs*) som upprätthåller och påverkar varandra,

eller med andra ord trosföreställningar om trosföreställningar. Exempelvis håller jag mig som bilförare till höger i körbanan i Sverige inte främst för att jag är rädd för att fastna i en poliskontroll, utan för att jag har trosföreställningen att andra kommer att köra till höger, de har trosföreställningen att jag kommer att göra det, jag att de tror att jag kommer att göra det, o.s.v. *Performativitet* är en idé som går tillbaka på J. L. Austins insikt att språket inte bara beskriver verkligheten utan också åstadkommer saker i den, som när man ger ett löfte, slår vad eller viger två personer. Överförd till social ontologi innebär performativiteten att sociala grupper skapar och vidmakthåller sociala fenomen genom liknande talhandlingar. I de teorier Burman diskuterar är dessa performativa handlingar explicita: när jag går och röstar eller följer trafikregler är jag medveten om att jag bidrar till att upprätthålla en demokratisk ordning eller en fungerande trafikmiljö, om jag tar en promenad med en väninna vet vi vilka som är med på promenaden och vad vi gör, o.s.v. *Kollektiv intentionalitet* innebär till sist att trosföreställningar och andra intentionala tillstånd som sägs konstituera den sociala verkligheten i grunden är kollektiva fenomen och bör formuleras i termer av »vi». När Lisa och Lena gifter sig är det inte bara en fråga om att Lisa vill gifta sig med Lena och Lena vill gifta sig med Lisa, utan Lisa och Lena har den gemensamma önskan om att gifta sig med varandra. Man menar att en kollektiv trosföreställning (eller något annat intentionalt tillstånd) är mer än summan av de individuella trosföreställningarna och att vi ser oss själva som del av sådana kollektiv. En annan beståndsdel i standardmodellen är vad Burman kallar för »*the foundation claim*», eller anspråket hos teorier i social ontologi på att »utgöra grundvalen för samhällsvetenskaperna» (s. 5), ett anspråk Burman säger sig stå bakom.²

Ytterligare gemensamma drag hos teorier i ideal social ontologi är att sociala fenomen i grunden tänks som sociala grupper vilka kännetecknas av att vara organiserade som en »stråkkvartett» (Burman använder sig här av Christopher Kutz formulering). Det paradigmatiska exemplet är en liten, välorganiserad, icke-hierarkiskt ordnad grupp som samarbetar, och som är helt »genomskinlig» för medlemmarna i den meningen att alla vet om sitt medlemskap och sin roll i gruppen. Deras åtaganden uttrycker det deontiska maktbegrepp som Burman menar är kännetecknande för den ideala ontologiska teorin. Exempel

som används är abstrakta och stiliserade, beskrivna ur ett förstapersonsperspektiv, och kan handla om ett litet sällskap som äter middag på en restaurang, två personer som ska bära en tung möbel uppför en trappa, en basebollmatch, medborgare som går för att välja president i en fungerande demokrati. Samtidigt är teoriernas syfte att redogöra för den sociala verkligheten som sådan och dessa grupper betraktas som dess grundläggande byggstenar.

I andra kapitlet formulerar Burman en kritik av standardteorin, genom att utveckla invändningar som redan framkommit i själva redogörelsen. Fokus ligger på tesen att kollektiv intentionalitet skulle krävas för existensen av institutioner och institutionella fakta. Eftersom det finns samhällsinstitutioner som rasism eller sexism som människor inte alltid har några trosföreställningar om eller som de kämpar för att upphäva, kan kollektiv intentionalitet inte vara ett nödvändigt villkor för existensen av institutioner. Här hittar vi också ett argument för den icke-ideala ontologins metod eftersom valet av exempel är avgörande. Om vi i stället för att utgå från det moderna västerländska äktenskapet tittar på andra epoker eller kulturer, där äktenskap inte främst ingås på grund av ömsesidig kärlek utan av strategiska intressen hos andra än de blivande äkta makarna, menar Burman att vi kan analysera äktenskapsinstitutionen i termer av individuell snarare än kollektiv intentionalitet. Hon visar övertygande att centrala samhällsfenomen som köns-, ras- och klassrelationer är svåra att redogöra för med hjälp av modeller som förutsätter små, välfungerande grupper vars rättigheter och skyldigheter är uppenbara och där makt analyseras som ett institutionellt fenomen: i termer av vem som är president, vem polis, vilka som är vänner, o.s.v. Alla former av förtryck är inte heller institutionaliserade – det var exempelvis därför 1960-talets feminister förespråkade medvetandehöjning som metod för att ge kvinnor insikt om de förtrycksmekanismer som verkade ända in i familjelivet men som de inte varit medvetna om som sådana. Ekonomiska klasser eller rasism är andra samhällsfenomen som kan finnas utan att någon tror att de existerar. Med andra ord osynliggörs centrala sociala fenomen av standardmodellen, och den kan av det skälet inte göra anspråk på att vara en teori om den sociala verkligheten som kan utgöra grund för samhällsvetenskaperna. För att analysera den typen av fenomen behöver vi en annan typ av social ontologi – en icke-ideal sådan.

Icke-ideala teorier

DETTA LEDER ÖVER till Burmans egen teori, där paradigmatiska sociala fenomen utgörs av klass och andra sociala strukturer som inte är genomskinliga för individerna eller förutsätter kollektiv intentionality. Här krävs en förståelse av social makt som är mer komplex än den rent deontiska vilken den ideala teorin vilade på, och som också spelar en »produktiv» roll: sociala normer formar exempelvis våra preferenser och vår identitet. Men innan vi får ta del av den argumenterar Burman i kapitel 3 och 4 för den icke-ideala ontologin, genom att redogöra för några centrala exempel: Åstas *conferralism* eller »förlänandeteori», Johan Brännmarks teori om icke-ideala institutioner, Sally Haslangers analyser av kön och ras samt Katharine Jenkins teori om ontisk orättvisa och ontiskt förtryck. Alla teorier är versioner av social ontologi som utgår från en konfliktfylld värld och verkliga, komplexa exempel, med andra ord, icke-ideala teorier. De två första teorierna är rent deskriptiva, och har därmed inte fjärrmat sig från de ideala ontologierna i samma mån som de två andra, Haslangers och Jenkins. Dessa exemplifierar vad Burman kallar emancipatorisk social ontologi: syftet är att ge teoretiska verktyg för att kämpa mot orättvisa och förtryck. Burman menar emellertid att ingen av de här teorierna lyckas hantera den sociala kategorin klass, eftersom de fortfarande ligger för nära den ideala standardmodellen, och argumenterar för att denna brist utgör en »anomali» (s. 156).

I bokens två sista kapitel redogör Burman för sitt eget positiva bidrag till den icke-ideala sociala ontologin. Kapitel 5 behandlar begreppet »telisk makt», som är tänkt att kunna förklara andra typer av maktförhållanden än de deontiska – alltså olika typer av rättigheter och förpliktelser – som stått i fokus för den ideala teorin. De sociala fenomen Burman menar vara typiska är kön och klass, snarare än mer formella kategorier som medborgare eller professor. I en icke-ideal social ontologi behöver inte det deontiska maktbegreppet överges, men det måste enligt Burman kompletteras med andra som i vissa fall kan komma i konflikt med deontisk makt. Också i de exempel på icke-ideala teorier Burman diskuterat är det deontisk makt som stått i centrum, även om åtminstone Åsta lämnar plats för en annan typ av maktrela-

tioner. Samtidigt använder Burman i bokens sista kapitel Brännmarks deontiska maktanalys som komplement. Hennes teori är alltså tänkt som ett slags fullföljande av deras.

Begreppet telisk makt grundar sig på den omständighet att även statusfunktioner som professor och hustru kan utvärderas utifrån hur väl individen uppfyller dem. Är personen en framstående eller en medelklass professor, är han en god make? Burman hänvisar till en undersökning av normer i den brittiska arbetarklassen från slutet av 1990-talet, där hemmafruar intervjuades. Hemmafruar kan förstås ha vissa deontiska rättigheter (till bidrag t.ex.), men därutöver uttryckte flera av de intervjuade kvinnorna att det fanns en norm om den »goda hemmafrun» som de förhöll sig till men inte lyckades leva upp till: hemmafrun som har ett välstädat hem, är prydlig och välvårdad, visar omsorg för andra o.s.v. Här har vi alltså att göra med en form av normativitet som rör ett ideal de flesta inte klarar av att uppfylla, och Burmans teliska maktbegrepp är knutet till sådana normer. Normerna utgör ett ideal individerna känner att de borde leva upp till och som därmed utövar en dragkraft, en »pull-effect» (s. 188). Begreppet är väsentligen socialt eftersom det handlar om en kollektiv norm och individer utvärderas av andra. Burman definierar telisk makt på följande vis:

En agent A har telisk makt om och endast om det finns ett ideal som A kan mätas mot, och det avstånd andra agenter uppfattar att A har från idealet påverkar A:s möjligheter att uppnå vissa resultat. (s. 188)

Burman förfinar sedan definitionen med hjälp av en positiv respektive negativ version: positiv telisk makt uppnås när A uppfattas som att hon lever upp till idealet, medan negativ telisk makt handlar om att A inte gör det och därmed får sina möjligheter kringskurna. Dessutom behöver den teliska makten begränsas till en domän, eftersom olika teleologiska normer kan komma i konflikt med varandra: Burman tar som exempel kvantfysikern Quentin som också är kroppsbyggare och strävar efter ett visst ideal på gymmet, medan han på universitetet måste förhålla sig till normen för en forskare i kvantfysik. Där blir en mager, mindre meriterad kollega utvald före honom eftersom det är en annan norm som råder (s. 190).

Telisk makt skiljer sig på flera sätt från deontisk makt. Till att börja med är deontisk makt binär – antingen har man den eller inte – medan telisk makt handlar om ett ideal man i mer eller mindre grad lyckas uppfylla. Därutöver är telisk makt inte beroende av institutioner i formell mening utan av sociala normer. Om vi vill förklara sociala orättvisor så är det deontiska maktbegreppet uppenbarligen inte tillräckligt: en man har inte »rätt» att tjäna mer för att utföra samma arbete som en kvinna. Som exempel på hur telisk makt fungerar diskuterar Burman en känd studie från 1997 av Christine Wennerås och Agnes Wold, som bland annat visade att kvinnliga forskare inom biomedicin behövde vara 2,5 gånger så produktiva som de manliga för att få samma meritvärde och därmed chans till forskningsmedel. Den här könsbaserade skevheten kan beskrivas i termer av telisk makt: det verkar som om män i allmänhet uppfattas som i högre grad uppfyllande forskaridealet än kvinnor, också vid lika eller lägre meriter. De får alltså större telisk makt, och den omständigheten kan i sin tur påverka deras deontiska makt, om de får forskningsmedel som innebär nya rättigheter och skyldigheter.

I det sjätte och sista kapitlet introducerar Burman ytterligare två typer av makt, och utformar en taxonomi över sociala fakta. Medan både deontisk och telisk makt är omedelbart beroende av agenters intentionalitet finns det också maktformer som är indirekta, och som Burman kallar »överskottsmakt» (*spillover power*) respektive »strukturell makt». Dessa behövs, menar hon, om vi ska kunna förklara hur den typ av sociala strukturer fungerar som inte är uppenbara, som kön och klass. Maktbegreppen kan dessutom användas för att formulera en taxonomi i termer av social makt snarare än statusfunktioner eller beroende av trosföreställningar, som i tidigare teorier. Enligt taxonomin får vi först två huvudtaxa av sociala fakta: sådana som har med social makt att göra och sådana som inte har det. Den senare typen exemplifieras med två personer som tar en promenad tillsammans, under förutsättningen att de inte har någon maktrelation till varandra. Här finns ingen social makt alls, enligt Burman. Taxon nummer två utgörs av sociala fakta om deontisk makt, den som kan exemplifieras av en forskare i biomedicin som fått forskningsanslag, med de specifika rättigheter och skyldigheter det innebär. Det här sociala faktumet var

i sin tur beroende av ett annat som har med telisk makt att göra, och det är den tredje kategorin: forskaren som fick anslag bedömdes som att han i hög grad uppfyllde det ideal som finns för en lovande eller framgångsrik forskare. Båda dessa former av makt är enligt Burman genomskinliga: inte bara reglerna för forskningsanslag utan också de kriterier som styr utvärderingen av de sökande är öppet tillgängliga för inblandade personer.

Den fjärde formen av makt, överskottsmakt, är också genomskinlig, och handlar om det överflöd av makt som kan bli följd av deontisk makt, i synnerhet om denna är ojämnt fördelad. På en arbetsmarknad med hög arbetslöshet kan t.ex. en arbetstagare känna sig tvungen att utföra obetalt övertidsarbete för att inte riskera att förlora jobbet. Den enda kategori av sociala fakta som kan vara ogenomskinlig är den som har med sociala strukturer att göra, nämligen strukturell makt. Den har sin grund i en social struktur: exempelvis en systematisk nedvärdering av kvinnliga forskares kompetens som eventuellt ligger bakom resultaten av Wennerås & Wolds undersökning, och som ger kvinnliga forskare negativ strukturell makt och manliga positiv. Enligt Burman kan denna makt vara osynlig, men synliggöras t.ex. genom empiriska studier. De olika taxa Burman beskrivit kan också påverka och förstärka varandra på olika sätt. En form av social struktur utgörs inte förväntande av klass, varför den kategorin kan studeras i Burmans modell. Hon menar sig därför ha byggt en bro mellan den sociala ontologins två »världar» (s. 228).

Brobygge eller paradigmskifte?

BURMAN GER EN förhållandevis lättillgänglig översikt över den analytiska sociala ontologin och övertygande argument för att den icke-ideala teorin är en rimligare modell än den ideala. Texten är för det mesta tydligt skriven och pedagogisk, med hänvisningar och upprepningar. Det är lovvärt, men ibland hindrar antalet upprepningar av argument och sammanfattningar läsningen. Ibland undrar man över vem den tilltänkta läsaren är, med tanke på hur många gånger vissa förtydliganden återkommer samtidigt som andra idéer inte förklaras alls, eller åtminstone inte förrän långt senare i boken, som deontisk

makt eller »Hohfeldian incidents«. Boken är också märkligt framtung: först på de sista 50 sidorna framställs Burmans »power view«, och här är tempot högre än tidigare och argumenten inte alltid helt tydliga. Vi presenteras en elegant modell över sociala fakta, men de komplexa, påtagliga fall ur den röriga verkligheten som de första kapitlen fått oss att hoppas på saknas. Förutom Wennerås & Wolds studie och intervjuerna med brittiska hemmafruar får vi ta del av ett par konstruerade exempel i stil med kroppsbyggaren Quentin som var för muskulös för att uppfylla idealet för en institutionsprefekt. I slutet nämns en diskussion om vilken roll klass spelat för vilka som blev svårt sjuka och avled av Covid-19 i Stockholm under pandemin. Därutöver får vi också bara en rudimentär analys av denna föregivet centrala sociala kategori i termer av förhållande till produktivkrafterna. Det är en aning snopet.

Ett annat problem gäller bokens centrala tes, nämligen att den sociala ontologin undergår ett paradigmskifte som bör fullföljas. Till att börja med är det tveksamt om vi kan tala om den sociala ontologin som en egen vetenskap som själv skulle utgöra normalvetenskap i Thomas Kuhns mening, och ännu orimligare tycks det att några filosofer skulle avgöra vilken grund övriga samhällsvetenskaper ska stå på. Men viktigare är kanske att påståendet om en revolutionerande övergång till ett nytt paradigm är förankrat i ett väldigt snävt urval teorier som ska illustrera »standardmodellen«. Den sociala ontologin uppstod knappast med Gilbert och Searle på 1980-talet; raden av filosofer, sociologer och andra tänkare som diskuterat den sociala verklighetens beskaffenhet utan att abstrahera från konflikter, oklara maktförhållanden och förtrycksrelationer går långt tillbaka i historien (åtminstone ända till Aristoteles). Vad hände med marxismen i dess olika former, inte minst den feministiska, när nu klass sägs spela en central roll i analysen? Eller den kritiska teorin? Varför nämns bara Foucault på ett ställe trots att fenomenet social makt har en nyckelfunktion i Burmans modell? O.s.v. Här finns också en inre teoretisk motsättning eftersom den centrala tesen om ett paradigmskifte inte är förenlig med tanken att båda paradigmerna, det ideala och det icke-ideala, ska finnas kvar och förenas med hjälp av ett brobygge.

En fråga gäller också »genomskinligheten» hos de flesta maktformerna som jag inte ser motivationen bakom. Är de normer som t.ex.

gör att kvinnliga forskare i lägre grad tilldelas forskningsanslag verkligen helt uppenbara för alla inblandade? Om de nu påverkas av sociala strukturer, vilket verkar rimligt, hur skiljer sig dessa strukturer från den teliska makten? Består inte sociala strukturer många gånger just av ideal? Det är åtminstone en tanke exempelvis Judith Butler argumenterat för. Jag hoppas att Burman kommer att utveckla sin positiva teori och det pluralistiska maktbegreppet, genom fler utförliga empiriska exempel att pröva det mot och användning av det omfattande forskningsarbete om social makt och sociala strukturer som faktiskt existerar utanför den ideala sociala ontologin.→»

Anna Petronella Foultier

Noter

1. För ökad läsbarhet har jag när det varit möjligt översatt citaten till svenska.
2. »to offer theories that are the foundation of the social sciences».

Referenser

Ásta, 2018, *Categories We Live By: The Construction of Sex, Gender, Race, & Other Social Categories*, Oxford: Oxford University Press.